

УДК 141.7:316.4:321.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.27>

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МАРГІНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЗАХІДНИХ ТЕОРІЯХ

Зоя Шевченко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ННІ міжнародних відносин,
кафедра філософії, соціальних та політичних наук,
бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна*

Михайло Калініченко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ННІ міжнародних відносин,
кафедра філософії, соціальних та політичних наук,
бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна*

Запропонована до розгляду стаття присвячена комплексному аналізу феномену маргінальної ідентичності в західних соціально-філософських та політичних теоріях. Автори вказують на той факт, що маргінальність не зводиться лише до соціологічного опису стану відчуження чи психологічної травми, а постає як багатовимірне поняття, що охоплює онтологічний, епістемологічний, етичний, аксіологічний та політичний виміри.

У тексті розглянуто класичні підходи Р. Парка, Г. Зіммеля, І. Гоффмана, які заклали підґрунтя для осмислення маргінальності в контексті соціокультурних контактів, урбанізації та соціальної дистанції. Водночас увага приділена сучасним інтерпретаціям М. Фуко, Ж. Дерріди, З. Баумана, Н. Фрейзера, Е. Лаклау та Ш. Муффа, які розглядають маргінальність як необхідний структурний елемент соціального порядку, що відкриває простір для критики, опору й творення альтернативних форм суб'єктності.

Маргінальна ідентичність трактується як постійно присутній складник соціальної структури суспільства, який водночас окреслює межі чинної норми та розкриває можливості для її критики. Вона є не лише проявом недосконалості соціальних порядків, а й джерелом нових смислів, альтернативних ідентичностей та політичних практик. Такий підхід дає змогу побачити маргінальність як умову свободи, відкритості до іншого й генератор інновацій у сфері культури, політики та соціальної взаємодії. Особливий акцент зроблено на розумінні маргінальності як ресурсу для формування нових політичних стратегій, радикально плюралістичної демократії та переосмислення меж критичної суб'єктності.

У роботі показано, що в глобалізованому світі маргінальність перестає бути винятком і стає універсальним досвідом, який відображає нестабільність і водночас креативний потенціал пізньомодерного суспільства. Така інтерпретація дає змогу розглядати маргінальність не тільки як загрозу, а і як можливість для оновлення суспільних відносин та пошуку альтернативних шляхів розвитку. Отже, маргінальна ідентичність постає не лише як категорія опису, а і як важливий інструмент осмислення соціальних трансформацій та політичних змін у сучасному світі.

Ключові слова: маргінальність, ідентичність, множинна ідентичність, соціальна філософія, політична теорія.

У сучасних соціогуманітарних науках проблема ідентичності постає однією з ключових і визначальних тем, адже саме через неї можна осмислити складні процеси взаємодії індивіда та суспільства. Сьогодні ідентичність більше не розглядається лише як індивідуальний психологічний феномен (відчуття тотожності індивіда самому собі [5]): вона

стала предметом філософського, соціологічного, культурологічного та політичного аналізу. Очевидно, її дослідження вимагає комплексного підходу, здатного врахувати як внутрішні аспекти самовизначення особистості, так і зовнішні чинники, пов'язані з владними дискурсами, соціальними структурами, культурними традиціями та глобалізаційними викликами.

Ідентичність водночас є і особистісним процесом рефлексії, що пов'язаний із самоусвідомленням власних цінностей, переконань і світоглядних орієнтацій, і продуктом взаємодії із соціальними нормами та культурними контекстами. Вона є не статичною, а радше динамічною, множинною [4], суперечливою, плинною [1; 16]. Людина може перебувати в ситуації конфлікту ідентичностей [2; 11; 13; 15], коли особисті орієнтації не збігаються з доміантними культурними або політичними наративами. У такому разі ідентичність набуває стигматизувального характеру, перетворюється на інструмент соціального контролю чи навіть репресивних практик.

Не можна не помітити, що питання ідентичності в сучасному філософському, соціологічному, політичному дискурсах набуло універсального характеру, виходячи далеко за межі окремих національних контекстів.

Постмодерна доба, що визначається кризою стабільних форм суб'єктності, стрімкими глобалізаційними процесами, масштабними міграціями та зростанням соціально-політичної поляризації, як ніколи актуалізує питання маргінальної ідентичності. Ідеться про існування «на межі» – між визнаним і витісненим, між «своїм» і «чужим», між центром і периферією. Саме в цих проміжних просторах виникають нові форми самосвідомості, що здатні, на нашу думку, трансформувати суспільні відносини та кидати виклик усталеним соціокультурним нормам.

Філософське осмислення маргінальності виходить далеко за межі соціології чи психології. Воно постає як онтологічна категорія, що описує людське існування в умовах нестабільності; як епістемологічна рамка, яка дає змогу інакше поглянути на природу знання; як етичний та аксіологічний вимір, що розкриває моральні й ціннісні аспекти перебування «на межі»; як політичний ресурс, що відкриває можливість критики панівних порядків та творення альтернативних форм суб'єктності.

Так, маргінальна ідентичність у сучасному соціально-філософському та політичному дискурсах набуває статусу інструмента як для розкриття репресивності дійсних структур, так і для формування нового соціокультурного порядку.

Метою статті є всебічний аналіз маргінальної ідентичності як соціально-філософського феномену. Завдання полягає в розгляді класичних концепцій (Р. Парк, Г. Зім-мель, І. Гоффман) [8; 10; 12] та сучасних інтерпретацій (М. Фуко, Ж. Дерріда, З. Бауман, Н. Фрейзер, Е. Лаклау, Ш. Муфф) [1; 3; 6; 7; 9], а також у виявленні її потенціалу як ресурсу для переосмислення меж критичної суб'єктності в пізньомодерному суспільстві.

Класичні концепції маргінальності формувалися в першій половині ХХ століття у зв'язку з активними соціальними трансформаціями, урбанізацією, зростанням міграційних потоків та культурними зіткненнями. Соціологи й філософи прагнули пояснити становище індивідів і груп, які опинялися на межі кількох культурних та соціальних світів.

Відомий американський соціолог Роберт Парк одним із перших запропонував концепт «маргінальної людини» в межах Чиказької школи. Його праці, присвячені міграційним процесам, показали, що люди, які перебувають у ситуації культурного контакту, змушені формувати новий тип ідентичності. Вони водночас належать до кількох культур, але повністю не інтегровані в жодну. Парсонс визначає маргінального індивіда як культурного гібрида, який не стільки виникає в результаті культурного контакту, скільки є наслідком культурного конфлікту. Окрім того, цей конфлікт розгортається на двох рівнях: у соціальних

відносинах на рівні суспільства та на рівні особистості, тобто поза і всередині маргіналу. Такі індивіди є носіями подвійної свідомості, що формує особливий когнітивний досвід. З одного боку, це призводить до внутрішніх конфліктів і травматичного досвіду, з іншого – створює передумови для інноваційних форм мислення та соціальної креативності [10].

Георг Зіммель, німецький соціолог і філософ, у своєму есе «Чужинець» (1908) запропонував іншу перспективу феномену маргінальності. Чужинець – це не просто відокремлений від соціуму індивід, а учасник групи, який водночас зберігає дистанцію. Він є парадоксально близьким і далеким, інтегрованим та відчуженим. Саме ця подвійність створює умови для критичного мислення й об'єктивного спостереження. Зіммель показав, що чужинець може бути посередником між різними культурами, радником або «внутрішнім ворогом», завдяки чому група отримує можливість саморефлексії [12].

Американський соціолог Ірвінг Гоффман, представник символічного інтеракціонізму, розглянув маргінальність крізь призму стигми. У своїй відомій праці «Стигма: нотатки про управління зіпсованою ідентичністю» (1963) він описав, як суспільство маркує певні соціальні групи й спільноти як «відхилення» від норми, маргіналізує індивідів шляхом навішування соціальних ярликів. Це створює маргінальні позиції, що водночас виключають індивідів із соціальних процесів і змушують їх виробляти нові стратегії взаємодії.

На думку вченого, «зіпсована ідентичність» – це результат несумісності між соціальними очікуваннями та індивідуальною самопрезентацією. Індивід змушений модифікувати свою поведінку під соціальні стандарти або приймати роль виключеного. Так, маргінальність у Гоффмана є простором, де репресивні практики поєднуються з креативністю, а соціальні межі стають умовою для появи альтернативних форм участі в соціальних процесах [8].

У другій половині XX – на початку XXI століття маргінальність отримала нові інтерпретації, що виходять за межі традиційного соціологічного аналізу. Вона починає розглядатися в площині філософії мови, дискурс-аналізу, постструктуралізму, постмодерної критики та теорій соціальної справедливості.

Так, французький філософ Мішель Фуко осмислює маргінальність через призму взаємозв'язку влади та знання, показуючи, що жодна соціальна структура не існує поза процесами нормалізації і контролю. У його працях «Історія божевільня», «Нагляд і покарання», «Історія сексуальності» маргінальні групи – божевільні, злочинці, сексуальні меншини – постають не лише як «відхилення», а і як необхідний елемент, завдяки якому суспільство визначає власні норми. Саме «інший» робить можливим існування «нормального» [6].

Фуко наголошує, що дисциплінарне суспільство формує ідентичності через системи нагляду, класифікацій та дискурсивних практик. Маргіналізація стає способом утримання влади, оскільки дає змогу позначати межі допустимого, створювати образи «небезпечних» чи «ненормальних», чим підтримувати домінантний порядок. Водночас ці ж маргінальні позиції є простором опору: саме на периферії виникають практики, які розкривають обмеженість влади і ставлять під сумнів її претензію на універсальність [6].

Варто відмітити, що у своїх пізніших працях Фуко вводить поняття біополітики, де зауважує, що контроль поширюється не лише на поведінку, а й на тілесність, життя й саму біологічну природу людини. У цьому контексті маргінальні ідентичності виявляються лабораторією нових форм суб'єктності, які здатні змінювати уявлення про свободу, тілесність і межі політичного. Так, у концепції Фуко ми бачимо маргінальність не як випадкове явище, а як структурний компонент соціального порядку, який одночасно забезпечує його стабільність і створює можливості для трансформації [6].

Жак Дерріда, засновник деконструкції, критикує класичні бінарні опозиції, зокрема «свій / чужий», «центр / периферія», «норма / відхилення», які традиційно структурували західну метафізику. Він показує, що будь-яка система знання вибудовується на привілеюванні одного полюса й водночас маргіналізації іншого. Для нього маргінальність – це не випадкове відхилення від центру, а постійна присутність «іншого», без якого жодна структура не може функціонувати. Концепти розрізнення (*différance*) і «сліду» демонструють, що значення завжди відкладається й переноситься, воно ніколи не є остаточним, а тому стабільність ідентичності є ілюзією [3].

Маргінальність у цій перспективі постає як простір радикальної відкритості, у якому неможливі завершені системи й остаточні визначення. Вона врівноважує будь-яку структуру, розкриваючи її залежність від того, що виключене або витіснене. Дерріда наголошує, що саме периферійні та «несуттєві» елементи (так звані маргіналії) часто є ключем до розуміння тексту, бо вони критикують домінуючі смисли й розкривають приховані суперечності [3].

Так, маргінальність у філософії Дерріди є не ознакою слабкості чи вторинності, а радше необхідною умовою існування будь-якої системи. Вона забезпечує нескінченний рух інтерпретацій, множинність ідентичностей і відкритість до іншого. У цьому сенсі маргінальність – це ресурс для критичного мислення, постійного перегляду та переосмислення, що підриває претензії центру на остаточність й універсальність. Саме завдяки маргінальному стає можливим інтелектуальний і культурний поступ, адже воно примушує кожну традицію вийти за власні межі.

Польський філософ і соціолог Зигмунт Бауман у своїй концепції «рідкої модерності» аналізує маргінальність як наслідок радикальної нестабільності сучасних соціальних структур. Він підкреслює, що на зміну «твердим» суспільствам із відносно стабільними цінностями, ідентичностями та соціальними ролями прийшло «рідке» суспільство, у якому все перебуває в стані постійного руху. У світі, де форми ідентичності швидко змінюються, дедалі більше людей опиняється в стані непевності та межовості. Це породжує відчуття екзистенційної тривоги, втрати орієнтирів, але водночас відкриває нові горизонти свободи й самореалізації [1].

Для Баумана маргінальність є не винятком, а радше універсальним досвідом пізньомодерного суспільства. Вона стає «нормою» світу, де жодна ідентичність не може претендувати на сталість, а жоден соціальний порядок не має тривалого характеру. Маргінальний стан у «рідкій модерності» стає неминучим наслідком глобалізаційних процесів, прискорення соціальних змін і фрагментації культурних контекстів. Водночас цей стан не обов'язково є негативним: Бауман розглядає його і як виклик, і як шанс, що відкриває перед людиною простір для формування власної, індивідуально обраної ідентичності поза межами традиційних меж. Так, маргінальність у бауманівській концепції постає як подвійна реальність: з одного боку, це джерело невпевненості та страху, а з іншого – передумова для нових форм свободи у світі, який втратив сталі орієнтири [1].

Ненсі Фрейзер, сучасна американська філософиня та соціальна теоретикня, пропонує розглядати маргінальність у контексті теорії справедливості та визнання. Вона критикує підходи, які зводять соціальну нерівність лише до проблеми перерозподілу матеріальних благ, і наголошує, що не менш важливим є культурний вимір – визнання ідентичностей, що опинилися на периферії, узбіччі суспільства. На думку науковиці, маргінальні групи страждають не лише від економічної бідності чи політичного безправ'я, а й від нестачі соціального визнання, що призводить до приниження та символічного виключення [7].

Фрейзер підкреслює, що справедливість має бути «двовимірною»: містити як перерозподіл ресурсів, так і визнання культурних відмінностей. Маргінальність у цьому підході розглядається як точка перетину цих двох вимірів: коли соціальні групи одночасно позбавлені доступу до економічних благ і дискриміновані в символічному полі. Фрейзер бачить у цьому не лише проблему, а й потенціал для політичної мобілізації. Адже саме маргінальні ідентичності здатні артикулювати нові вимоги до суспільства, спрямовані на досягнення більшої рівності, поваги та інклюзивності [7].

У цьому сенсі маргінальність постає у Фрейзер як простір політичної боротьби за права та визнання. Вона показує, що без інтеграції маргінальних голосів жодна демократія не може бути повноцінною. Отже, маргінальність у концепції Фрейзер – це не лише симптом виключення, а й джерело трансформації суспільних відносин, яке стимулює розвиток справедливішого та інклюзивнішого соціального порядку [7].

Ернесто Лаклау та Шанталь Муфф, представники постмарксистської традиції, пропонують інтерпретацію маргінальності в площині дискурсивного конструювання ідентичностей і політики. У своїй відомій праці «Гегемонія та соціалістична стратегія» (1985) вони критикують класичний марксизм, наголошуючи, що соціальні конфлікти не можуть бути зведені лише до економічного базису. Для них суспільство містить множину дискурсів і гетерогенних суб'єктів, які перебувають у постійній боротьбі за гегемонію [9].

Маргінальність, на думку вчених, це ресурс, що дає змогу формувати нові політичні коаліції. Саме маргінальні позиції здатні кидати виклик домінантним наративам, виводити на поверхню «замовчувані» проблеми та репрезентувати інтереси тих груп, які традиційно не мали голосу. Лаклау та Муфф підкреслюють, що ідентичність завжди є неповною і нестабільною, вона формується через процес артикуляції, у якому маргінальні елементи можуть стати основою нової гегемонії [9].

У межах їхньої концепції демократія мислиться як радикально плюралістична, де жодна ідентичність чи політична сила не може претендувати на остаточну універсальність. Маргінальність тут виконує ключову роль: вона забезпечує постійний рух, відкритість до іншого й можливість формування альтернативних політичних проєктів. Так, для Лаклау і Муфф маргінальність не є слабкістю чи ознакою виключення, а навпаки – основним двигуном демократичних трансформацій, простором творення нових форм суб'єктності та боротьби за розширення меж демократії [9].

Феномен маргінальної ідентичності є складним і багатоплановим. Він охоплює як індивідуальний вимір досвіду, так і колективні процеси соціальної взаємодії. З вищесказаного бачимо, що класичні підходи осмислюють маргінальність насамперед як наслідок культурних контактів, урбанізації та соціальної дистанції, у сучасних інтерпретаціях вона розглядається як простір критики, опору, творення альтернативних ідентичностей і політичних практик.

У глобалізованому світі, де ідентичності постійно піддаються випробуванню, маргінальність перестає бути винятком і стає радше універсальним досвідом. Вона відкриває можливості для розвитку критичного мислення, формування нових політичних стратегій, пошуку культурних альтернатив. Саме в маргінальних позиціях виявляється потенціал для трансформації суспільних структур та подолання репресивності усталених порядків.

Отже, у філософському вимірі маргінальність постає не стільки як соціальний статус, скільки як фундаментальний спосіб людського існування.

У соціологічному вимірі маргінальна ідентичність проявляється як наслідок урбанізації, міграції, глобалізації та культурних зіткнень. Це простір, де формуються множинні

ідентичності, стигми та відчуження і водночас соціальні інновації, нові культурні форми й альтернативні спільноти. Маргінальність стає джерелом як соціальних проблем, так і креативних рішень.

Водночас, як засвідчує історичний досвід, провідниками тоталітарних практик та ідей і найбільш рішучими їхніми прибічниками є, як правило, маргіналізовані групи суспільства. Їх представниками є люди, що втратили індивідуальну гідність та особистісну цінність, соціально-культурну й соціально-етичну ідентифікацію; у них немає стійкого становища в соціальній структурі, стабільного соціально-етнічного середовища життя. Тоталітарна ідеологія акцентує увагу та робить ставку на людей, які в період суспільних криз та всезагального незадоволення втратили віру у власні сили, втомилися від тягаря відповідальності та готові перекласти його на плечі держави. Вони пов'язують свої надії з ідеологічними утопіями, тоталітарним колективістським світоглядом [14]. Саме тому маргінальна ідентичність має бути полем боротьби за визнання та рівність у політичній площині. Вона повинна виявляти межі демократичних практик і водночас стимулювати їх розширення. Адже, з іншого боку, маргінальні суб'єкти кидають виклик панівним порядкам, руйнують монополію легітимних дискурсів і стають основою для формування нових політичних проєктів. У цьому сенсі маргінальність – це ресурс радикально плюралістичної демократії, яка визнає множинність і конфліктність як норму соціального життя.

Підсумовуючи, варто наголосити, що маргінальна ідентичність є не лише пограничним станом особистості, а й ресурсом для творення нових форм буття у світі, що дедалі більше характеризується нестабільністю, множинністю та пошуком альтернативних шляхів розвитку. Вона виявляє обмеженість чинних систем і водночас відкриває нові горизонти для свободи, критичного мислення та демократичних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Bauman Z. *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge : Polity Press, 2007. 228 p.
2. Boichenko M., Shevchenko Z., Rylova O., Karpenko I., Guzhva A. Conceptual levels of the managing of gender conflicts in the field of education in the framework of sustainable development of society. *SHS Web Conf.* 2022. Vol. 141. 03013. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214103013>.
3. Derrida J. *Of grammatology*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2016. 560 p.
4. Eisenstadt S. N. *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*. New York : Free Press, 1978. 302 p.
5. Erikson E. *Identity: Youth and Crisis*. New York : W. W. Norton, 1968. 336 p.
6. Foucault M. *Discipline and punish: the birth of the prison*. London : Penguin Classics, 2020. 352 p.
7. Fraser N. *Justice interruptus: critical reflections on the “postsocialist” condition*. New York : Routledge, 1997. 240 p.
8. Goffman E. *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. London : Penguin Classics, 2022. 160 p.
9. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*. London : Verso, 2001. 197 p.
10. Park R. Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33, No. 6. P. 881–893.

11. Shevchenko Z., Rylova O. Queering philosophy as an explanation of the multiple identity of the personality in education. *Synesis*. 2024. Vol. 16, No. 2. P. 47–61.
12. Simmel G. The stranger // Wolff K. (ed.). *The sociology of Georg Simmel*. New York : Free Press, 1950. P. 402–408.
13. Шевченко З. В. Експлікація гендерних конфліктів в залежності від рівня розгортання. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2025. Вип. 58. С. 214–220. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.26>.
14. Шевченко З. В. Індивідуалізм як складова розвитку демократії : дис. ... канд. філос. наук. Черкаси, 2011. 196 с.
15. Шевченко З. В. Криза ідентичності як деструктивний прояв індивідуалізму: соціально-філософський аналіз. *Гілея: науковий вісник. Філософські науки*. 2019. № 146. С. 89–93.
16. Шевченко З. В. Плинна ідентичність і множинна ідентичність: спільне і відмінне у сучасній соціальній ідентифікації. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія*. 2020. № 2. С. 50–55.

SOCIAL-PHILOSOPHICAL AND POLITICAL ASPECTS OF MARGINAL IDENTITY IN WESTERN THEORIES

Zoya Shevchenko

*Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy,
Institute of International Relations, History and Philosophy,
Department of Philosophy, Social and Political Sciences Shevchenko
Boulevard, 81, 18000, Cherkasy, Ukraine*

Mykhailo Kalinichenko

*Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy,
Institute of International Relations, History and Philosophy,
Department of Philosophy, Social and Political Sciences Shevchenko
Boulevard, 81, 18000, Cherkasy, Ukraine*

The proposed article is devoted to a comprehensive analysis of the phenomenon of marginal identity in Western socio-philosophical and political theories. The authors demonstrate that marginality cannot be reduced merely to a sociological description of alienation or psychological trauma; rather, it emerges as a multidimensional concept encompassing ontological, epistemological, ethical, axiological, and political dimensions.

The text examines classical approaches by R. Park, G. Simmel, and E. Goffman, who laid the foundations for understanding marginality in the context of sociocultural encounters, urbanization, and social distance. At the same time, attention is paid to modern interpretations by M. Foucault, J. Derrida, Z. Bauman, N. Fraser, E. Laclau, and C. Mouffe, who regard marginality as a necessary structural element of the social order, opening a space for critique, resistance, and the creation of alternative forms of subjectivity.

Marginal identity is interpreted as a constantly present component of the social structure of society, which simultaneously delineates the boundaries of the existing norm and reveals opportunities for its critique. It is not only an expression of the imperfections of social orders but also a source of new meanings, alternative identities, and political practices. This approach allows one to perceive marginality as a condition of freedom, openness to the other, and a generator of innovations in culture, politics, and social interaction. Particular emphasis is placed on understanding marginality as a resource for shaping new political strategies, radical pluralist democracy, and rethinking the boundaries of critical subjectivity.

The study shows that in a globalized world, marginality ceases to be an exception and becomes a universal experience reflecting both the instability and the creative potential of late-modern society. Such an interpretation makes it possible to view marginality not only as a threat but also as an opportunity for renewing social relations and searching for alternative paths of development. Thus, marginal identity emerges not only as a descriptive category but also as an important tool for comprehending social transformations and political changes in the contemporary world.

Key words: marginality, identity, multiple identity, social philosophy, political theory.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025